

METAMORFÓZIS

Eredet és ráarakódás

MARIÁN BALÁZS

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola Építőművészeti Szak, Budapest

Absztrakt

A tanulmány az építészet - tágabb értelemben az emberi környezet átalakulásával foglalkozik, így az végső soron az építészet időbeli dimenziójának és kiterjedésének elemzése. Az épületek életük során különböző hatások következtében változásokon esnek át, így az alakulásuk révén az építészet ezen egyedi folyamatok halmazaként értelmezhető. Az építészet tehát folyamat, amit megállítani nem, csak alakítani lehet.

Kulcsszavak

metamorfózis · eredet · ráarakódás · tartósság · korszerűség · folyamat

1. A FOLYAMAT

„Minden építés hozzáépítés.”¹ Az átalakulás, az alakváltozás alapvetően természeti jelenség, ugyanakkor az embert körülvevő művi világ is folyamatosan változik, alakul, aminek kiváltó oka maga az ember: az, hogy az ember változik. Pontosabban az ember lehetőségei és így igényei változnak, ennek megfelelően alakítja környezetét – erejéhez mérten. A természeti átalakulás tökéletesen megfelel az aktuális kihívásoknak, változás keltette igényeknek. Az épített környezet nem szerves élő szervezet, de bizonyos esetekben hasonló viselkedési mintát követ (öregszik, lebomlik, átalakul).

Az ember igényeinek alakulásával, valamint változó lehetőségeinek felismerése révén tehát a környezete is átalakul. Ezen átalakulás során az épített környezet és azok terei, térkapcsolatai változnak, hozzáadódnak – ráakódnak - és eltűnnek. Amikor a létrehozott térrel szemben megszűnnek az igények, általában a tér is megszűnik. Ritka eset, amikor mégis fennmarad: amikor túléli az ember vagy a természet rendteremtési és pusztítási vágyát. A használaton kívül kerülő tárgyak, épületek zömmel eltűnnek, *elmúlnak* (1. ábra), kevesük megmarad, és véglegesen átalakul.

A művi környezet élettelen volta és a mai tendenciák ellenére – az építészet egy állandóan alakuló, le nem záródó folyamat: időben és térben való szüntelen alakulása adottság. A fizikai környezet folyamatos változását megállítani nem, csak alakítani lehet. A kutatás kiterjedt elméleti háttere mellett, nekem mint gyakorló építésznek² a szakmagyakorlásra vonatkozó hatása a legizgalmasabb tanulság: az építésznek fontos felismerni az építészetben belül zajló folyamatok törvényszerűségeit, irányát, amihez mint adottsághoz lehet hozzátenni, vagy elvenni: tehát alakítani. Az építész szerepének felismerése az építész szakmagyakorlásnak alapvető eleme, feltétele. Ennek felismerése, valamint az eltérő folyamatok sajátosságainak és egymásra hatásainak megértése alapvető fontosságú a folyamatokat kísérő építész szerepének meghatározásában és időtálló, azaz átalakulásra képes építészet létrehozásában. „Hiszen minél jobban változnak a dolgok, annál inkább maradnak ugyanolyanok.”³

1 „A kötöttségek meglétének tudatosítása, mely minden megszabadulásnak előfeltétele, [...] felkészülés annak belátására, hogy minden esetben hozzáépítünk, így tehát azt is tudnunk kell, hogy mit lássunk folytatandónak.” Tomay Tamás egy egyetemi feladat kihirdetése kapcsán, 1998.

2 „Gyakorló építészeti tevékenységünkben szeretnénk kiaknázni azokat a lehetőségeket, amelyeket az eredeti (tervezett) struktúrák és a működésük közbeni elváltozások közti viszonyok rejtenek.” Janáky István: A negyedik műtípus - Sorozattervezés, rendszerszervezés. In: Janáky István: *A hely*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1999. 41.

zásaiban és időtálló, azaz átalakulásra képes építészet létrehozásában. „Hiszen minél jobban változnak a dolgok, annál inkább maradnak ugyanolyanok.”³

2. METAMORFÓZIS

(2. ábra) „A puszta túlélés és folyamatosság szemzögéből nézve a keményebb típusú kőzeteket, mint például a gránitot a legsikeresebbek közé kell sorolnunk a makroszkopikus entitások közül. [...] Ám a kő más módszerekkel marad 'játékban', mint az élő dolgok. A kő, ha fogalmazhatunk így, ellenáll a változásnak; a helyén marad, változatlanul. Az élő dolog kitér a változás elől, vagy azáltal, hogy kiigazítja a változást, vagy önmaga megváltoztatásával, hogy megfeleljen a változásnak, vagy azáltal, hogy önmaga szerves részévé teszi a változást.”⁴

E tanulmány egy hosszabb doktori értekezés és kutatás kivonata, amiben a folyamatosan változó építészet jelenségét átalakulásuk vonatkozásában az épített környezet öt különböző szegmensén keresztül vizsgáltam - a teljesség igénye nélkül, rejtett összefüggésekre és különös kapcsolódási pontokra koncentrálni. A vizsgálat – a természeti jelenség intuitív felhasználásával (3. ábra) - az átalakulás különböző fázisait bemutató fejlődési körön keresztül végezhető: az alábbiakban bemutatott szegmensek az épített környezet különböző fázisaiban lévő állapotait mutatják.

A fenti felosztás szerint tehát az öt részletesen tárgyalt, jól körülhatárolható építészeti jelenségeket bemutató fejezet lazán kapcsolódik a természeti átalakulás egyes állapotaihoz. A teljes elemzés nem tárgya a jelen tanulmánynak, így az alábbi egy mondatos összefoglalók segítenek az egyes kifejezések és a fejezetcímek kapcsolatának megértésében:

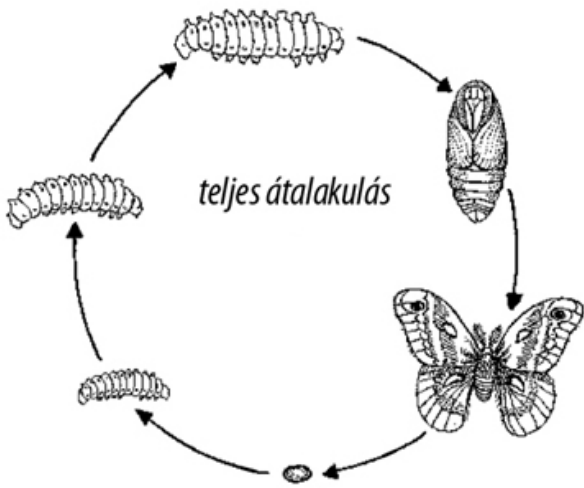
3 Az Alphonse Karrnak tulajdonított mondat („plus ça change, plus c'est la même chose”) az általa elindított *Les Guêpes* satirikus hangvételű havilap 1849. januári számában jelent meg – később szállóigévé vált.

4 Bateson, Gregory: *Mind and Nature - A Necessary Unity*. Hampton Press, New York 1979.

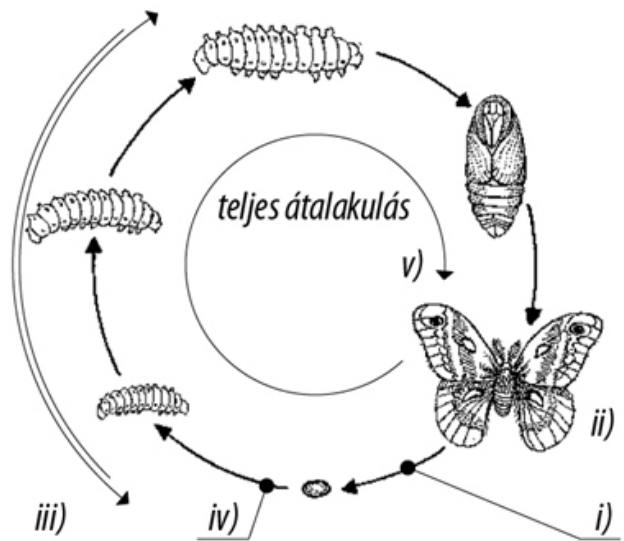
5 átalakulás (metamorfózis) (metamorphosis): „A lárvá állatból az ivarérett felnőtt formába történő gyors egyedfejlődési átváltozás, amely megfigyelhető sok gerinctelen és kétlélű életciklusában. Jól ismert példák az ebihal átváltozása felnőtt békává, illetve a bából a felnőtt rovar kibújása. Az átalakulás lehet részleges vagy teljes; az előbbi esetben az egyes egyedfejlődési stádiumok között nincs túl nagy változás, az utóbbiban a szakaszok között igen jelentős transzformációk történhetnek. Főleg a teljes átalakuláskor a lárvális szövetek gyakran teljesen lebomlanak lizoszómák segítségével, és mind a rovarokban, mind a kétlélűekben e folyamatokat hormonok irányítják. A rovarokban a felnőtt (imágó) szervezetének nagy része az imágókorongokból szerveződik újjá.” *Biológiai kislexikon*. Typotex Kft., Budapest 2007.

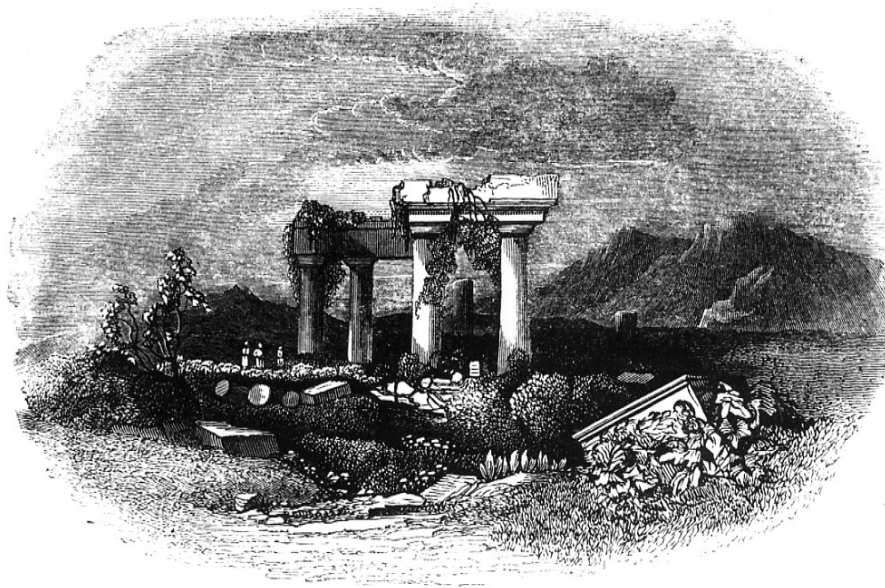
01 Elmúlás, Wuhan, Hubei, Kína, 2011

02 Természeti átalakulás⁵

03 Metamorfózis metaforója⁶

04 Rom: a mulandóságra emlékeztető tárgy, Sir Uvedale Price, festői rom, illusztráció, 1842

A *rom*⁶⁾ - már mint jellegét veszített tárgy a kifejlett egyed elmúlása előtti pillanatokot örökíti: a még létező tárgy/élőlény eredeti tökéletességét (zártágát) nem képes közvetíteni, helyette azonban az valami teljesen új értelmezést nyer, ezáltal új, az eredetihez általában egyáltalán nem kötődő (többlet)értékeket mutat.

A *monumentum*ⁱⁱ⁾ mint 'kifejlett egyed' (imágó) a tökéletesség és mozdulatlanság állapotát közvetíti. E jelenség vizsgálatához fontos az a felismerés, hogy nem a vizsgálat tárgya, azaz a monumentum maga változik, sokkal inkább a szemlélőnek a hozzá fűzött viszonya, emléke.

Az önkéntelen *építészet*ⁱⁱⁱ⁾ más szóval vernakuláris vagy spontán építészetet (a természeti hasonlatban a 'lárva') alapvetően nőtt - illetve biológiai hasonlattal élve: csupán részleges átalakulás⁵ - jellege határozza meg. Fejlődése, alakulása kontrollál-atlan, Koolhaas⁶ szavaival: „*az egymásra rétegződés a besűrűsödés, a beteljesedés gondolata idegen tőle: nincsenek rétegei*”. A spontán tervezetlenség meghatározó a világunkban, amit követni vagy utánozni éppúgy lehetetlen, mint megkerülni vagy figyelmen kívül hagyni.

Az *akaratl[ag]os építészet*^{iv)} a változni-nem-tudó művi építészet a 'pete' állapotában ragadt kezdetlegességet, átalakulás- és fejlődésképtelenséget mutatja. Végső soron az előzőekben tárgyalt *önkéntelenség* - vagy ha úgy tetszik az *alakulóképesség* szerepének és az *emberi* jelenlét - figyelmen kívül hagyásának reménytelen kísérlete. Ezen élet-képtelenség és életidegenség rendszerint a gyors elmúláshoz is vezet.

Az időtlen *építészet*^{v)} természeti hasonlattal élve a 'teljes átalakulás' folyamatát jeleníti meg. Időtlensége, azaz fennmaradása *alakulóképességé*-ben rejlik. Alakulásainak nyomai: a *ráarakódás* rétegei megmutatkoznak eredetén, ezáltal komplex elegység is jellemzi őt.

2.1. Eredet és ráarakódás

Az egyes fejezetek részletes vizsgálata során a szegmensek közötti karakteres eltérések mellett közös vizsgálati szempontok is felmerültek.

Böhringer⁷ a rom (4. ábra) vonatkozásában a következőképpen fogalmaz: „*Bármilyen egyhangú és visszataszító volt is eredetileg egy építmény, romként*

6 Rem Koolhaas: The Generic City. Lásd magyarul: Koolhaas, Rem: A jelleg nélküli város. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen*. Typotex, Budapest 2000. 396.

7 A rom fogalma kapcsán: Böhringer, Hannes: Romok a történelmentül időben. In: Böhringer, Hannes: *Kísérletek és tévelygések - A filozófiától a művészetig és vissza*. (Ford.: Tillmann József) BAE-Balassi, Budapest 1995. <http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/bohringer_kiserletek_tart.html>

egyszerre megnövekszik a komplexitása. A romot ugyanis nem valamiféle célkitűzés teremti meg: a rom keletkezik - vagy fokozatos összeomlással vagy hirtelen rombolás révén. Még ha szándékkal rombolták is le, a rombolás volt szándékolt, nem pedig hátramaradó formája. Mivel a rom szándékoltanul és előreláthatatlanul jön létre, olyan formai komplexitást hordoz, amilyen semminemű szándék és kompozíció megvalósítása során sem jöhet létre. A romok minden dolgok mulandóságára intenek.”

Böhringer a rom kialakulása és jellege kapcsán leírt szövegének egyes elemei teljes egészében kiterjeszthetők az építészet átalakulásának vizsgálatára is. A keletkezés (az 'eredet') *szándékoltatlansága*, az átalakulás folyamata (rarakódások) során létrejövő *komplexitás*, valamint a *mulandóság/tartósság* kérdésköre az átalakulás szellemi vonatkozásait tárja fel. Az utóbbi szempont, a tartósság ugyanakkor az *anyagra*, mint az építészet fizikai összetevőjére is ráirányítja a figyelmet: elsősorban annak mulandóságából fakadóan az eredeti mű értékére gyakorolt hatására vonatkozóan, ami végső soron szintén építészeti átalakuláshoz vezet. A fentiek az alábbi vonatkozási rendszerben foglalhatóak össze:

az átalakulás szellemi vonatkozásai:

- *szándékoltatlanság*
- *komplexitás*
- *mulandóság /tartósság*

az átalakulás fizikai vonatkozása:

- *az anyag*

2.2. Eredet és szándékoltatlanság

Az eredet: a meglévő és kiszámíthatatlan adottság a létrejövő műnek megkerülhetetlen része, alapvető tartozéka, és így ez *szándékoltatlan* letéteményese a *szépség* (8), vagy ha úgy tetszik: az érvényes érték létrejöttének.

Áttekintve a tárgyalt fejezeteket a *rom*ⁱ⁾ vonatkozásában, Böhringer⁷ annak „*szándékoltatlan, előre-láthatatlan létrejöttéről*” és az ezzel együtt fellépő esztétikai többletéről ír. Hasonló, a szándékoltatlan elhagyatottságból származó formai-hangulati deformáció figyelhető meg használaton kívüli, omladozó épületek esetén is, ahol az évtizedek óta használatlan épület pusztulása során felerősödnek annak korszalmét örökítő hangulati elemei.

8 „Szépséget az ember akaratlagosan nem tud előállítani.” Janáky István: *Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon*. Terc, Budapest 2004.

Más összefüggésben ugyan, de a *monumentum*ⁱⁱ⁾ vonatkozásában Kahn⁹ is egyfajta szándékoltatlanságról ír, amikor annak rejtelmességéről és a direkt szándékkal szembeni ellenállásáról értekezik.

Mindezek mellett a véletlenszerűség nemcsak az önkéntelen *építészet*ⁱⁱⁱ⁾ spontán megnyilvánulásaiban figyelhető meg - ami egyébként feltűnő hasonlóságot mutat a *böhringeri rom* megfogalmazással - a véletlenszerűség immár szándékolt (és gyakran átlátszóan erőltetett) keresése végigkíséri korunk *akarat[lag]os építészetét*^{iv)} is.

Ebbe a sorba illeszthető a félkész állapotok esetleges, ugyanakkor fenntarthatatlan frissessége is: esetenként a szándékoltan befejezetlenség állapota - ha még csak ideiglenesen is - adott esetben szakrális többlettel ruházhatja fel az építményt.

A fentiekből következhet, hogy a *talált* tárgyi világ eredetisége összetettebb és vonatkozásgazdagabb, mint a csak logikusan szerkesztetté. A meglévő adottságok esetlegességéből eredő többlet felhasználása egy komplexebb világ vízióját vetíti elénk. A talált világ a konkrét helyen kívül az anyagnak, és az ahhoz szorosan köthető építési technológia fontosságának a felismerésére irányul, így formai keresgélések helyett a *hely* és a felhasznált *anyagok* belső öntörvényűségéből fakadó jellegzetességek válhatnak meghatározóvá.

2.3. Rarakódás és összetettség

Az épített környezet komplexitása, bonyolult rendszerekbe való ágyazottsága az idő múlásával tovább mélyül, rétegződik. A házak olyan *komplett valóságok*, amelyek eredetük kiszámíthatatlansága és rarakódásuk immár logikus rendje folytán szorosan összeszövődő rendszert alkotnak. Ezen összetettség időbeli rétegzettségére utal a dolgozat mottója is: „*minden építés hozzáépítés*”.¹

Böhringer⁷ a *rom*ⁱ⁾ keletkezésének szándékoltatlanságára vonatkozó nézeteit az azzal párhuzamosan fellépő formai *komplexitás* hangsúlyozásával egészíti ki. A szerző ezen összetettséget aztán elérendő, vagy legalábbis megközelítendő példaként állítja a művészi alkotások számára is.

9 „A monumentalitás rejtelmes. Nem lehet erőltetni.” Luis I. Kahn: *Monumentalitás*. In: Moravánszky Ákos - M. György Katalin: *Monumentalitás - kritikai antológia*. Terc, Budapest 2006. 133-142.

05 Tufakő 'hulladék', Eger

Az építészet összetettségének időtálló volta nemcsak, és nem elsősorban a fizikai környezetben jelenik meg, hanem a szemlélődben is. Fülep Lajos¹⁰ megfogalmazásában: „*emlékezésünk részekre és fázisokra osztja a múltat, a mozdulatlaná vált időt, [...] hogy operálhasson velük*”, így az emlékek felelevenítése, azaz az emlékezet¹¹ különböző rétegeiben való kapcsolódási pontok megtalálása, a tudatalatti emlékek felszínre hozatala elmélyítheti az egyes épületekhez fűződő viszonyunkat, mint ahogy azt a *monumentumok*¹² vonatkozásában tapasztalhatjuk.

Az *önkéntelen építészet*¹³, de az *akarat[lag]os építészet*¹⁴ vonatkozásában is éppen ez az összetettség és egymásra rétegzettség hiányzik azok maradandóságához és érvényes értékük felmutatásához. A fentiekben taglalt szándékolatlanság és összetettség viszonya óhatatlan ellentmondást hordoz: Robert Venturi¹² megfogalmazásában „*az építészet szükségképpen*

összetett és ellentmondásos. Az életrevaló építészet több jelentésréteggel bír, ezek lehetővé teszik, hogy a figyelem többfelé irányuljon: a tér elemei egyidőben többféleképpen értelmezhetők, használhatók.”

2.4. Tartósság és korszerűség

A megállíthatatlanul erodálódó anyagi és csapongó szellemi világban az épületek idejének, tartósságának kérdése alapvető szerepet tölt be. Nemcsak annak pragmatikus olvasata miatt, miszerint mi, építészek mások pénzét költjük. Ahogy Janáky István¹³ fogalmaz: „*Ostoba dolog, ha egy népség új és újabb generációi folyton és nyeglén, válogatás és lelkiismeret furdalás nélkül eltüntetik elődeik munkáit. Rossz ez, mert így eltűnik a folyamatos történelem és az emberek élete összefüggés nélküli pillanatok sodrásává korcsosul.*” A felelősség tehát nemcsak anyagi/gazdasági természetű, hanem főleg kulturális/társadalmi kérdés: a minket körülvevő és a létrehozott alkotások értékek és értékközvetítők is egyben: ha úgy tetszik, ezek biztosítják a történelem folytonosságát. Azonban a tartósság és a benne rejlő, nem ritkán pótolhatatlan értékek következtében az építészet nem szűkíthető anyagi jellemzők konzerválási kérdésévé, az épületek nem az élet nélküli műemlékké válást és a régi, letűnt korok utáni vágyakozás álmvilágát jelenítik meg.

Az építészet tartóssága¹⁴ annak mindenkori érvényességében, más szóval korszerűségében rejlik. Fülep¹¹ szavaival: „*a művészet (építészet) csak korszerű lehet [...] nem értékes, mert korszerű, hanem*

10 Fülep Lajos: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. Magvető, Budapest 1974.

11 „...szinte mindent az emlékezetünknek köszönhetünk abból, amik vagyunk, és amivel rendelkezünk, hogy gondolataink és eszméink vannak, az az ő működése, és mindennapi észlelésünk, gondolkodásunk és mozgásaink ebből a forrásból származnak. Létünk számtalan jelenségét az emlékezés egyesíti egyetlen egészé, és mint ahogy testünk alkotó atomjaira szóródna szét, ha az anyag vonzása nem tartaná egyben, az emlékezet kötő- és egyesítő ereje nélkül tudatunk annyi darabra töredezne szét, ahány másodpercet megéltünk.” Ewald Hering: *Emlékezet* (A Bécsi Tudományos Akadémián tartott előadásának részlete, 1870). Nyomtatva megjelent: 1920.

lásd még: <https://books.google.hu/books?id=wZ8TXCTn008C&pg=PA107&lpg=PA107&dq=ewald+hering+memory+1920+wien&source=b1&ots=mfMeM_ZGoh&sig=9JjAR0QwMnnyuwn8c3V5d-AyvjY&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjYtKqY5c3MAhVBICwKHUuGCx0Q6AEIPD AF#v=onepage&q&f=false>

Häring, Hugo: *Utak a formához*. In: Moravánszky Ákos – M. György Katalin: *A stílus - Kritikai antológia*. Terc, Budapest 2009. 151-158.

12 Venturi, Robert: *Összetettség és ellentmondás az építészetben*. Corvina Könyvkiadó, Budapest 1986.

13 Janáky István - Janáky György: *id. Janáky István könyve*. Terc, Budapest 2007. 202.

14 „*A tárgyak tartóssága a formájából fakad, ezért a tárgyak értéke a formájából ered*” – ott ahol a forma – „*nem külsőség: hanem a dolgok lényege.*” Fülep Lajos: *Az emlékezés a művészi alkotásban*. In: Fülep, 1974.

azért korszerű, mert értékes.” Tehát az alkotás nemcsak feltételezi a kor ismeretét, de ezen ismeret továbbításának képességét is szükségesszerűvé teszi: „a korszerűség voltaképpen a kor tudatosítása.”¹¹ Csak e kor ismeretéből táplálkozó, annak a nyelvét beszélő hiteles építészet lehet értékközvetítő. Korszerű tehát maradandó. „Hiszen minél jobban változnak a dolgok, annál inkább maradnak ugyanolyanok.”¹³ Persze a korszerűség és a divat határa láthatólag néha összemossódik, és alapvetően e dilemmával küzdünk szakmagyakorlásunk¹⁵ során is.

3. A METAMORFÓZIS HATÁSAI

A tanulmány eddigi megállapításaiból kitűnik, hogy az épületek - tágabb értelemben a fizikai környezet - folyamatos metamorfózisa az építészet különböző szegmenseiben nagyon hasonló viselkedésmintákat is mutat. Az egyes folyamatok vizsgálatán, valamint azok összefüggéseinek és hasonlóságainak bemutatásán túl legalább ennyire fontos a metamorfózis hatásairól: következményeiről is szót ejteni. Meglátásom szerint alapvetően két típusú hatás figyelhető meg az építészet folyamatos változása következtében: szellemi és fizikai jellegű.

A metamorfózis *szellemi* hatásának kifejtése ugyan nem tárgya a jelen dolgozatnak, röviden megemlítve az számomra leginkább egy, a korunkra újra feltámadó – Új strukturalizmusként is definiálható – nyitott rendszerekben való gondolkodásmódnak az elterjedésében foglalható össze az esettanulmányaim,¹⁶ a kutatásaim elvi megállapításainak és tanulságainak összevetése, valamint az általam észlelt tendenciák elemzése alapján. A jelen tanulmánynak számomra, mint szakmagyakorló építész számára talán legfontosabb tanulsága az elméleti összefüggések mellett éppen azok gyakorlati következményeinek feltárása, ami végső soron az építész *átalakuló szerepének*² tisztázását, és ezáltal a szakmagyakorlás alapvető feltételeit hivatott segíteni. Az alábbi három fejezetben a metamorfózis *fizikai* hatásainak kifejtése kapcsán azok egy-egy jól elkülöníthető alcsoportjához egy konkrét, megvalósult munka is bemutatásra kerül, alátámasztva a korábban felvetett állításokat.

15 „Manapság az építészek túlságosan kiműveltek ahhoz, hogy akár egyszerűek, akár teljesen spontánok legyenek; az építészet pedig túl összetett ahhoz, hogy gondosan megőrzött tudatlansággal lehessen megközelíteni.” In: Venturi, 1986.

16 Marián Balázs: New York Project – Rapid Test, esettanulmányok, Columbia University, One Lab, New York University, 2012.

3.1. Az anyag metamorfózisa

Az anyag (5. ábra) mint az épületek fizikai összetevője, átalakulása vonatkozásában különféle szövegek környezetben bukkan fel, ami a metamorfózis fizikai hatásának a tárgyalásakor különös megvilágításba kerül.

A *rom*ⁱ⁾ vonatkozásában az építőelemeknek az épített környezet fizikai elmúlásában betöltött szerepe – és ezzel párhuzamosan a riegli-i¹⁷ *régiség- és emlékérték* kialakulása figyelhető meg: azaz a fizikai anyag természetes öregedése és elmúlása során olyan többletértékek és jelentések rakódnak az épületekre, amelyek már nem az eredeti épület jellegéből fakadnak, hanem az anyag- és ehhez kapcsolódó formaváltozásból, tehát egyfajta deformációból.

A *monumentum*ⁱⁱ⁾ esetében az anyag tartóssága maga a monumentalitást igazoló szilárdság. Mind a romnál, mind pedig a monumentumnál látható, hogy a *műemlék-kultusz*¹⁸ térhódítását az anyagok fizikai-anyagtani jellemzőinek szemszögéből lehet feltárni.

Ennél lényegesen izgalmasabb az az összefüggés, amikor az anyagnak az építési folyamatban betöltött szerepéről és jelentéséről, és ezzel összefüggésben magáról a formaalkotásról, illetve az anyaggal összefüggő formakeletkezésről és alakulásról esik szó. A hiányból fakadó *önkéntelen építészet*ⁱⁱⁱ⁾ építőelemei elsősorban a szűken vett környezet *talált* tárgyai - korunkra jellemzően *hulladéka*. A talált anyagnak a korra és környezetre jellemző homogenitása, valamint az építés lezáratlan folyamatossága jellegzetessé teszi a(z) állandóan alakuló) formát is.

Az *akaratlanság*^{iv)} radikális változásának eredete az *új építőanyagok* (6. ábra) megjelenésével függ szorosan össze: a szerkezetek és a határoló felületek elvékonyodása egyfajta felszabadítási vágy eredménye, azonban ez az extrém karcsúsodás az anyagok fizikai/formai tartósságának a rovására történik, így az épületek fennmaradási idejének rövidüléséhez vezet. Az új anyagok gyakran hátráltatják az épületek átalakulását és ezáltal fennmaradásukat, hiszen az idő múlásával egyre kevesebb olyan érték marad meg bennük fizikailag is, ami megtartásukat vagy átalakításukat igazolná. Az átalakíthatóság lehetősége láthatóan tehát nincs összefüggésben az átalakulás képességével: gyakran a használó közönségtől eltávolodó épületek átalakításuk idejének eljöttékor már nem képviselnek annyi - sem szellemi,

17 Riegl, Alois: A modern műemlékkultusz lényege és kialakulása. In: Moravánszky – M. Gyöngy, 2006. 57-64.

18 Velencei Charta, 1962.

sem fizikai - értéket, ami miatt érdemes lenne őket megtartani, vagy könnyedén átépíteni. Az anyagbeli felszabadítás csak téri szabadságot adott, de ezáltal gyakran megszűnt az épületek időbeli dimenziója.

Bár korunk építészetének radikális változása és az új építőanyagok megjelenésének összefüggése nem szorul további magyarázatra, annál fontosabb lehet az anyagnak és a formának az idő - és az ezzel együtt fel-lépő átalakulás – vonatkozásában történő vizsgálata. Semper¹⁹ a következőképpen ír erről: „minden anyag feltételezi a formai kifejezés jellegzetes módját azokon a tulajdonságain keresztül, amelyek más anyagoktól megkülönböztetik és sajátos bánásmódot, technikát követelnek. Ha tehát egy művészi motívumot valamilyen anyagi eljárásnak alávetünk, azzal eredeti típusa módosul, bizonyos színezetre tesz szert; a típus ezután már nem áll fejlődése primer fokán, hanem egy többé-kevésbé nyilvánvaló metamorfózison megy át. Ha a motívum ebből a szekunder vagy a körülményektől függően többszöri fokozott átalakulásból belép egy új anyagi átalakulásba, anyagcserébe, akkor az abból megjelenő eredmény elegyes lesz, megmutatkozik benne az őstípus és átalakulásának az utolsó formálást megelőző minden fokozata.”

Ebben, a mai művészeti-építészeti gondolkodást is alapjaiban meghatározó semperi eredet-mítoszban²⁰ még központi jelentősége van a hagyományos kézműves²¹ megmunkálási technikáknak. És bár több mint fél évszázaddal később Gropius szerint is: „mindannyiunknak a kézművességhez kell visszatérnünk”,²² valójában - eltekintve néhány igen nagy műgonddal elkészített kézműves hagyományokat örökítő épülettől - kijelenthető, hogy az anyagnak a kézzel történő gondos megmunkálása a mai építészetre már csak igen áttételesen tud hatást gyakorolni.²³ Ugyanakkor

– feltételezhetően éppen a fentiekre való reakcióként - az anyaggal való foglalatosság ismét központi szerepet kapott napjainkra: mivel „az anyag karaktere meghatározza a tér formáját is”,²⁴ így az képes kilépni a korábban rákényszerített díszlet-szerű²⁵ szerepből.

Az anyagnak és a talált tárgyi világnak a kiszámíthatatlanságát és ezáltal összetett hangulatminőségét²⁶ hordozó sajátossága mellett a formálással összefüggő kapcsolatainak kérdésére még Wright hívta fel a figyelmet. Bár szerinte az anyagnak és a formának elválaszthatatlan a kapcsolata, azaz: „az egyik anyagnak megfelelő formálás nem felelhet meg a másiknak is”,²⁷ látható, hogy ezen állítást először a múlt században a képzőművészet, majd annak nyomdokain az építészet is kikezdte. Kipnis elemzése²⁸ ad pontos képet egy ide köthető irányzat alakulásáról:

„tradicionálisabb, és tapintható anyagokkal kezd-
vén, mint amilyen az üveg, a fa, vagy a beton, majd
nem hagyományos módon manipulálván őket, Herzog
& de Meuron képesek az épület valóságánál kitarta-
ni, miközben sohasem engedik meg azt, hogy az meg

De most már nem is tisztán ipari produktum. Az ipari esztétikum és az építészeti esztétikum egybeesése, összecsengése elveszett a modernizmus megszűnté-vel. A modernista hagyomány éppoly lehetetlen, éppoly kevésbé élhető volna ma, mint a kézműves hagyomány. Még sosem fordult elő az építészet történetében, hogy az építészek ilyen kevésbé támaszkodhattak valamire. És soha nem volt ennyi siralmas épület, mint most.” Kipnis, Jeffrey: Conversation with Jacques Herzog. *El Croquis* No.84. (1997)

24 Adam Caruso: Sigurd Lewerentz and a material basis for form. In: Caruso St John Architects: *As built*. a+t ediciones, Vitoria-Gastiez 2005. 26-29.

25 „Megront bennünket a díszlet iránti tisztelettel összetévesztett művészet.” Le Corbusier: *Új építészet felé*. (Ford.: Rozgonyi Ádám) Corvina, Budapest 1981. 33.

26 „Az építészet teremt mindenben, amit csak alkot, atmoszférát. Az építészet pontosan annyiban esztétikus tevékenység, amennyiben a tereknek mindig bizonyos hangulatminőséget kölcsönöz, amennyiben atmoszférákat teremt.” Böhme, Gernot: Szinesztéziák. In: Moravánszky Ákos – M. Gyöngy Katalin (szerk.): *A tér – Kritikai antológia*. Terc, Budapest 2007. 253-259.; bővebben Böhme szinesztézia és atmoszféra elméletéről: Böhme, Gernot: *Atmosphäre als Grundbegriff einer neuen Ästhetik*. In: Böhme, Gernot: *Atmosphäre. Essays zur neuen Ästhetik*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1995. 21-48.

27 Wright, Frank Lloyd: *An Autobiography*. Duell, Sloan and Pearce, New York 1943. 148.

28 „Mindketten dúskálnak ugyan az anyagban, viszont Beuys (7. ábra) műve csupa emlékezés és tartalom, míg az Önök szinte üres. Beuys anyagai attól valódiak, hogy át vannak itatva jelentéssel, asszociációkkal. Önök az anyagok valódiságát éppen úgy érik el, hogy leválasztják őket a jelentésről és asszociációkról.” Kipnis, Jeffrey: *The Cunning of Cosmetics*. *El Croquis* No.84. (1997) 22-29.

19 Semper, Gottfried: A burkolás elve az építőművészetben. In: Morvánszky - M. Gyöngy, 2006. 41-48.

20 Semper az építészet négy elemét különbözteti meg, lásd eredetiben: Semper, Gottfried: *Die vier Elemente der Baukunst*. Braunschweig, 1851.

21 „Hová vezet az anyagnak a gépi előállítás, a pótanyagok és egyéb találmányok következtében való elértéktelenedése? Kialakul-e majd az idő múltával a tudomány segítségével ezekből az összekuszált dolgokból valami rend és törvény-szerűség, mit tegyünk, hogy az általános elértéktelenedés ki ne hasson a régi módszerekkel, azaz a kézművességgel készült dolgokra, hogy ne erőltetett, régies, külön vagy önfejű dolgoknak tűnjenek?” Az eredetileg 1851-ben megjelent munka magyar fordítása: Semper, Gottfried: *Tudomány, ipar, művészet*. Corvina Kiadó, Budapest 1980.

22 Gropius 1919-ben fogalmazza meg az újonnan alapított design-iskola programját: Gropius, Walter: *Manifesto and Program of the Staatliche Bauhaus*, 1919. <<http://bauhaus-online.de/en/atlas/werke/manifesto-and-programme-of-the-staatliche-bauhaus>>

23 „Az építészeti termék már régóta nem kézműipari termék.

06 Új építőanyagok: RCA Building, New York, 1932. szeptember 29.

07 Joseph Beuys, Fat Chair, 1964

08 Almagyar Érseki dűlő metamorfózisa, 2007-2013

09 Borteraszt és Venyige Spa, Almagyar Érseki Szőlőbirtok, Eger

10 „Lábas” kunyhók a dűlön, Eger

bízható, és állandó jelenlétebe süppedjen bele. Más szavakkal, nem egy konkrét formát anyagtalánítanak azáltal, hogy a betont helyettesítik valami mással: ők a betont magát dematerializálják.”

Az eredeti felvetéshez hasonlóan, az anyag és ezzel szoros összefüggésben a forma ráakodott jelentésrétegei megszabadításának kísérletével Zumthor írásaiiban²⁹ és munkáiban is találkozhatunk. Ezzel szemben Peter St John, (vagy akár Sergison Bates hontársaik) munkásságukban és írásaikban épp ellenkezőleg, a jelentések, emlékképek rendhagyó előhívásán fáradoznak: „*az építészeti valósága: a valóság inkább az, amire gondolunk*”³⁰ – és ebben a tekintetben talán szorosabban követik a beuys-i²⁶ felvetést. Gyanítható ugyanakkor, hogy a jelentésnélküliség, de még az irányított emlékeztetés is csak egy tervezői törekvés marad: olvasatomban inkább a kliséktől, divat-elemek-től és egyéb beidegződésektől való megszabadulásra való törekvést jelentheti, az anyag *szándékolatlan* és összetett jellegzetességeinek elfogulatlan újragondolásával, felhasználásával. Tehát az anyag szokásos és újszerű felhasználása között húzódó feszültség adhatja a forma érvényes – vagy másképpen, a tanulmány korábbi szóhasználatával élve: *korszerű* - jellegét.

A következő fejezet az anyag metamorfózi-sa kapcsán egy konkrét és megvalósult munkát: az egri Almagyar Érseki Szőlőbirtok területén felépült Borterasz és Venyige Spa épületegyüttesét, valamint létrejöttének történetét, a hely és a felhasznált anyagok (5. ábra) átalakulását mutatja be.³¹

3.2. Borterasz az Almagyar Érseki dűlön

A patinás egri borvidék egyik évtizedeken keresztül parlagon heverő dűlőjének különlegessége az az ott talált 'érseki' szőlőfajta, ami megihlette a helyi borászt és társait ezen több évszázados művelés eredményeként létrejövő érték megmentésére és bemutatására. Az újraterleptett (8. ábra) szőlőből utánozhatatlan bor készült, a dűlő pedig az ősi szőlőre, a sajátos aurájú tájra, vagy csak az ellazulásra fogékony vendégeket fogad.

A dűlön a szőlősorok közé kis építmények épültek: maga a borterasz egy fedett, nyitott fogyasztótér (9. ábra), amit minimál méretű alvó kunyhók, elvonuló kilátó (11. ábra), valamint hűsölő medence terasz együttese egészít ki. A lépték és az anyaghasználat előképei a helyi középkori eredetű „lábas” kunyhók (10. ábra): kisméretű, bádoggal magastetős, vastag monolit földfalával a szőlősorok közé búvó, abból csupán a tetővel kilógó, védelmet nyújtó és megpihenést szolgáló egyszerű építmények. A Borterasz (9. ábra) formája végeredményben a hagyományos léptékű kunyhók összetoldásának a hozadéka, fedett-nyitott és szellős tere a nyári forróságot enyhíti.

A vidék meghatározó anyaga a tufakő (5. ábra), ami egyúttal a helyi pincék készítésekor, azaz a tufa sziklák kivájása során kőzúzalék formájában előálló hulladék is (12. ábra). A megépült építmények vastag falai e kőhulladék újra-felhasználásával készültek, rétegesen rakott és manuálisan kevert döngölt földbeton falak, amely a kivájt pincék klímáját, falstruktúráját és anyagszerűségét idézik. A hulladékként kezelt tufakő anyagon kívül egyéb szerkezetek, mint például

29 Peter Zumthor: A szépség kemény magva. In: Moravánszky – M. Gyöngy, 2007. 261-269.

30 Sergison, Jonathan - Bates, Stephen: *Papers 2 - Sergison Bates Architects*. Editorial Gustavo Gili SL, Barcelona 2007.

31 Borterasz és Venyige Spa, Eger, Almagyar, Érseki Dűlő,

(2007-2014). Megbízó: Csernus Imre, Csutorás Ferenc, Mészáros Péter, Almagyar Érseki Szőlőbirtok Kft. Építész: Gereben Péter, Marián Balázs, Gereben Marián Építész Kft. Munkatársak: Álmos Gergely, Mészáros Péter, Mezey Tamás, Nyilas Kálmán

11 Konyhók és kilátó, Almagyar Érseki Szőlőbirtok, Eger

12 A tufa metamorfózisa:
(a) helyi, monolitikus építészet
(b) borospince vájása
(c) a borterasz építése

13 Mosdó-részlet, Almagyar Érseki Szőlőbirtok

az ajtólapok, az évszázados téglá- és cementlapok és külső járó-felületek, valamint egyéb felhasznált berendezések mind a minimál költségvetéshez igazodó újrahasznosított anyagok. A Borteraszhoz kapcsolódó kézmosó 'vályú', a rézcsövekből hajlított csapok (13. ábra), lámpák, információs rendszer is non-standard: nem a kereskedelmi forgalomban kapható termékek, hanem helyi és egyedi, az építés folyamata során született rendhagyó megoldások.³² (14. ábra)

A dülő a természeté maradt: az ember csak vendég.

32 „Nem egyes érzéki adatokat szintetizálunk felületekké, formákká, dolgokká, hanem eleve egész felületeket és formákat látunk. De nem is csak formákat, hanem kezdettől dolgokat látunk. És még ez sem igaz. Dolgokat látunk elrendezésükben, dolgokat, amelyek egymásra utalnak, tehát, szituációkat látunk. De még ezek is be vannak ágyazódva a dolgok és körülmények, a tényállások egészébe. A szituációk mindig csak esetről-esetre egy

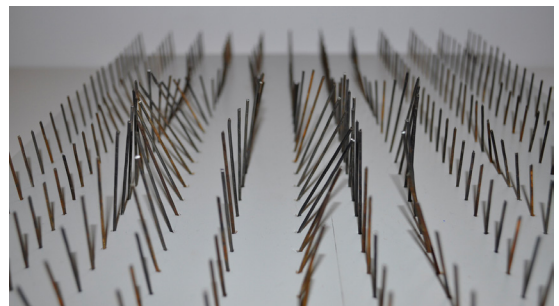
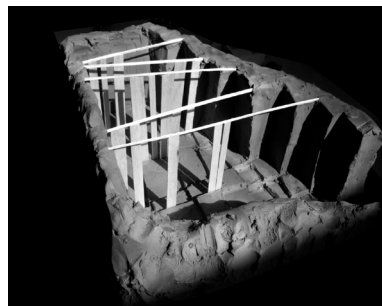
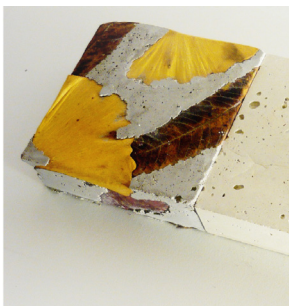
A Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Építőművészet Szakának MA képzése³³ 2011 őszén és 2012 tavaszán két féléven keresztül járta körbe az anyag metamorfózisának (15.a ábra), valamint az egri fesztiválok (15.b ábra), pincék, dűlők (15.c ábra) építészeti megnyilvánulásainak a problémáit. E kurzusok alatt a hallgatók elfogulatlan válaszokat kerestek az anyag - az építés mint folyamat – esemény téri és időbeli összefüggéseire.

bizonyos világ bázisán konkretizálódnak. A világot persze nem látjuk.[...] Az észlelés e primer és bizonyos tekintetben alapvető tárgyát atmoszférának nevezzük, amit, többé-kevésbé tudatosan az építész teremt.” Böhme, 2007.

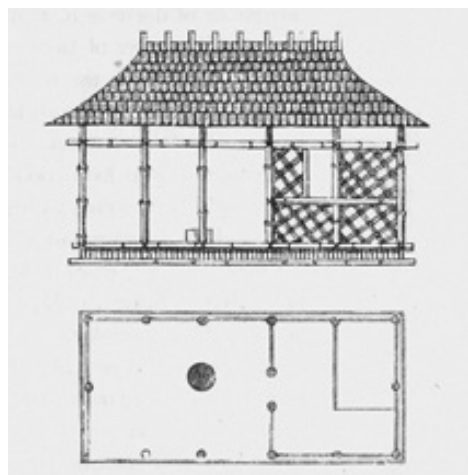
33 Borfesztyál és borászat a Bolyki Katlanban, valamint Borterasz tervezése az Almagyar Érseki dűlőn (oktatók: Turányi Gábor, Göde András, Gyürki-Kiss Pál, Marián Balázs), Tufa – anyagkísérletek (15. ábra) (Kísérleti Műhely, oktatók: Benson Marcell, Borbás Péter)

14 Almogyar Érseki Szőlőbirtok

15 Az oktatás, mint folyamat
 (a) Boromissza Júlia és Konopás Emese anyagkísérlete
 (b) Borkatlan Fesztivál – Szűts Nóra és Tóth Lea terve
 (c) 'téreltérítés' - Kristóf Kati terve

16 Karibi kunyhó az 1851-es londoni világkiállításról

3.3. Az öltözék

Az előző két fejezetben tehát az anyagnak, mint az épületek *monolit* fizikai összetevőjének a metamorfózisáról és annak hatásáról volt szó az anyagszerűség, illetve jelentésnélküliség kérdésein keresztül. Ezek mellett az anyag tárgyalása vonatkozásában érdemes még Semper „*felöltöztetés*”³⁴ elméletére is kitérni: 'Az építészet négy eleme' című írásának részét képező elmélet szerint az épületek külső térelhatároló falai (16. ábra) csupán a textil-jellegükből fakadóan reprezentatív funkcióval ellátott kitöltő elemek, amik a teherviselő szerkezet anyagát védik az időjárás okozta károsodástól. A fenti elmélet esetünkben nem pusztán történeti hitelessége és elvszerűsége miatt érdekes, hanem inkább azért, mert ezzel alapvetően korunk építésze és annak a változáshoz való hozzáállása is jól leírható:

„A ruha egyfajta közvetítő a nyilvános és a privát szféra között, éppúgy, mint a lakóház. Más szóval, van jó néhány közös vonása az építészetnek és az öltözködésnek. (17. ábra) Az öltözködésben az a jó, hogy az ember megszabadulhat attól, ami már nem tetszik neki, vagy ha meg akarja változtatni a nyilvános megjelenését. Az építészetben ezt nem tehetjük meg.”³⁵

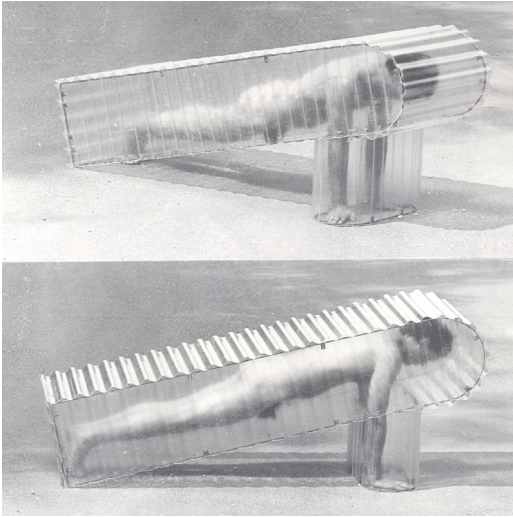
34 *Bekleidungstheorie* - Semper, 1851.

35 „Érdekel az, amit az emberek viselnek, amit szívesen magukra vesznek.... az a mesterséges bőr, amely olyannyira intim részévé tud válni az embereknek. Ebből a szempontból az emberi test hasonlítható az épülethez.” Jacques Herzog tanulmánya. Wang, Wilfred (ed.): *Herzog & de Meuron*. Artemis, Zürich 1992.

Az épületek külső megjelenése a semperi öltöztetésű viselkedésük okán is jól láthatóan alakul, ha nem is az emberi léptékű átöltözés gyakoriságával, de a szellemi irányzatok és ehhez köthető korok váltakozásával mindenképpen. Napjainkra így a modern fellángolásban³⁶ született világos fény-levegő hagyományokra épülő átlátható világkép *felhő hatású* (18. ábra) elhomályosodásának lehettünk tanúi. Ezen átlátszóból áttetszővé válás egyfajta elbizonytalanítást eredményezett. A múlt század első felére jellemző nyílt feltárulkozás és megmutatás helyére a sejtetés és az illuzionisztikus ködösítés lépett. E homályosítás, elfedés mind a tér percepciójára, mind az anyag milyenségére²⁶ is vonatkozik például Herzogék Ricola épületének homlokzatánál, ahol „a fal nedvesen áttetszőbbnek tűnik, mint egy üvegfal - ez a hatás kérdéseket vet fel a szilárdságról és áttetszőségről.”³¹ E korunkra jellemző felületi sejtetést és bizonytalanságot egyébként Böhringer is hitelesebbnek és a semperi elvhez közelebbinek véli: „az öltözetek elrejtik a mezítelenséget, de tagolják és ki is hangsúlyozzák az alakot. Elárulnak valamit a személyről, ugyanakkor el is rejtik.”³⁷

36 „Az építészek immár nem a közvetlen helyzetet választották kiinduló pontnak, hanem figyelmüket az építészet új, általánosan érvényes nyelvének meghatározására fordították. Le Corbusier öt pontja e keresés megtestesítője.” Schultz, Christian-Norberg: Hiteles építészet felé. In: Kerékgiártó, 2000. 250.

37 „Gottfried Semper úgy találta, hogy a tektonikus művészetek kezdeményei, ténylegesen és etimológiailag is (tego-texto) a textiliákban találhatóak.” Hannes Böhringer: Stílus és tárgyszerűség, Gondolatok az ornamentikáról. In: Böhringer, 1995.

17 Formalhaut, Sporthalle, Architektur Sculptur, Darmstadt, 1986

18 Peter Zumthor, Kunsthaus Bregenz, 1997

Az épületek öltözékszerű (17-18. ábra) megjelenésének alakulásai, időnkénti anyagszerű 'fazonra igazításai' mellett ugyanakkor ismét kiemelkedő szerepet kap a semperi értelemben vett varrások³⁸ kezelése, azaz az ornamentika kérdése is: „*az ornemens elleplez és strukturál egyszerre. Elrejt egy ruha vagy ház varrás- és törés-vonalát, és éppen ezáltal szelíden utal is rá.*”

A korábban érintett témákkal összefüggésben különös megvilágításba kerül az, hogy az ornemens, ami tehát az anyag végességének elleplezése, egyúttal „*éppen az általa elrejtett rend komplexitására emlékeztet.*”³⁹ Az anyag felületének sokrétűsége a hozzátartozó csatlakozások kiképzésével arra az összetettségre hívja fel a figyelmet, ami végső soron az épületek érvényességét, korszerűségét adja. Az ornamentika teljes *elutasítottságát*⁴⁰ követő felelevenedése tehát messze nem a régi letűnt korok iránti romantikus díszítési vágy jele, hanem az épületek fizikai megnyilvánulásának - az anyagnak - az ismét

méltó helyre való emelését jelenti napjainkban. Az ornemens révén az anyag felületének, textúrájának és kapcsolatainak, így végső soron a részleteknek a fontossága – a kidolgozottság - válik meghatározóvá. Az anyagból eredő részletezettség kimunkálása olyasfajta kidolgozottságról tehet tanúbizonyságot, ami „*a természetével rokon vonás, valami hasonlóan jelentésnélküli, néma szubsztancia, ami tartósnak, mozdíthatatlannak, érinthetetlennek látszik.*”⁴¹

4. ÖSSZEGZÉS

A művi környezet élettelen volta és a mai tendenciák ellenére – az építészet egy állandóan alakuló, le nem záródó folyamat: időben és térben való szüntelen alakulása adottság. A fizikai környezet folyamatos változását megszüntetni nem, csak alakítani lehet. Az eltérő folyamatok sajátosságainak és egymásra hatásainak megértése alapvető fontosságú a folyamatokat kísérő építész szerepének meghatározásában, valamint időtálló, azaz átalakulásra képes – a tanulmány szóhasználatával: *korszerű, tehát maradandó* - építészet létrehozásában, és ezzel szoros összefüggésben a tartós és dinamikus identitás megteremtésében.

38 „Az ornemens eredetét Semper a varrásban látta. A varrás az anyag, a szövetek és anyagok, a textusok végességének, töredékességének beismerése. Egymással össze kell kötni és egyben kell tartani őket.” Böhringer, u.o.

39 Böhringer, u.o.

40 „Az ornemens ma vagy maradiság, vagy degenerációs tünet.” Adolf Loos: Ornemens és bűnözés. In: Moravánszky – M. Gyöngy, 2009. 120-125.

41 Janáky István: A kidolgozottság. *Élet és Irodalom* XLVI. évf. 32. szám (2002. augusztus 9.)

BIBLIOGRÁFIA

- Achleitner, Friedrich: *Ez a ház a 8. századból származik, és 1898-ban épült meg.* (tanulmány) Paul Zsolnay Verlag, Wien 2000.
- Alexander, Christopher: Az építés időtlen útja. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen.* Typotex, Budapest 2000. 219-230.
- Bateson, Gregory: *Mind and Nature - A Necessary Unity.* Hampton Press, New York 1979.
- Böhringer, Hannes: Kísérletek és tévelygések - A filozófiától a művészetig és vissza. (Ford.: Tillmann József) BAE-Balassi, Budapest 1995. <http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/bohringer_kiserletek_tart.html>
- Böhringer, Hannes: *Daidalosz vagy Diogenész.* Terc, Budapest 2009.
- Caruso St John Architects: *As built.* A+T Ediciones, Victoria-Gasteiz 2005.
- Eco, Umberto: *Nyitott mű.* Európa, Budapest 1998.
- Frampton, Kenneth: *A modern építészet kritikai története.* Terc, Budapest 2002.
- Fülep Lajos: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig.* Magvető, Budapest 1974.
- Gropius, Walter: *Manifesto and Program of the Staatliche Bauhaus.* 1919. <<http://bauhaus-online.de/en/atlas/werke/manifesto-and-programme-of-the-staatliche-bauhaus>>
- György Péter: Az emlékezet szétesése – az olvashatatlan város. *2000* Vol. 2006. No. 10., 3-12.
- Wang, Wilfried (ed.): *Herzog & de Meuron.* Artemis, Zürich 1992.
- Janáky István: *A hely.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1999.
- Janáky István: *Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon.* Terc, Budapest 2004.
- Janáky István - Janáky György: *id. Janáky István könyve.* Terc, Budapest 2007.
- Janáky István: A kidolgozottság. *Élet és Irodalom* XLVI. évf. 32. szám (2002. augusztus 9.)
- Kipnis, Jeffrey: The Cunning of Cosmetics. *El Croquis* No.84. (1997) 22-29.
- Kipnis, Jeffrey: Conversation with Jacques Herzog. *El Croquis* No.84. (1997)
- Koolhaas, Rem: *Mutations.* Actar, Barcelona 2000.
- Koolhaas, Rem: A jelleg nélküli város. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen.* Typotex, Budapest 2000. 396.
- Koolhaas, Rem: *Delirious New York.* The Monacelli Press, New York 1994.
- Koolhaas, Rem - Obrist, Hans Ulrich: *Project Japan - Metabolism Talks.* Taschen, Köln 2011.
- Krasznahorkai László: *Seibo járt odalent.* Magvető, Budapest 2008.
- Le Corbusier: *Új építészet felé.* (Ford.: Rozgonyi Ádám) Corvina, Budapest 1981.
- Loos, Adolf: *Ornamens és nevelés - Építészet, Válogatott írások.* (Szerk. Kerékgyártó Béla) Terc, Budapest 2004.
- Marián Balázs: *Metamorfózis – eredet és rátrakódás* Doktori értekezés, MOME 2015.
- Moholy-Nagy László: *Látás a mozgásban.* Műcsarnok-Intermédia, Budapest 1996.
- Moravánszky Ákos: *Műemlék és emlékmű.* arc'5. 4-19.
- Moravánszky Ákos – M. Gyöngy Katalin: *Monumentumalitás - Kritikai antológia.* Terc, Budapest 2006.
- Moravánszky Ákos – M. Gyöngy Katalin: *A stílus - Kritikai antológia.* Terc, Budapest 2009.
- Moravánszky Ákos – M. Gyöngy Katalin: *A tér - Kritikai antológia.* Terc, Budapest 2007.
- Pazár Béla: Értéktelen épület. *arc'4* oldalszám
- Puhl Antal: *A hely „rabjai”.* Habilitáció, BME 2007.
- Riegl, Alois: *Művészettörténeti tanulmányok.* Balassi, Budapest 1998.

- Rudofsky, Bernard: *Architecture Without Architects - A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture*. Academy Ed., London 1981.
- Saussure, Ferdinand de: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat Kiadó, Budapest 1967.
- Schultz, Christian-Norberg: *Hiteles építész felé*. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen*. Typotex, Budapest 2000. 250.
- Semper, Gottfried: *Die vier Elemente der Baukunst*. Braunschweig, 1851.
- Semper, Gottfried: *Tudomány, ipar, művészet*. Corvina Kiadó, Budapest 1980.
- Sergison, Jonathan - Bates, Stephen: *Papers 2 - Sergison Bates Architects*. Editorial Gustavo Gili SL, Barcelona 2007.
- St. John, Peter: előszó. In: Irving, Mark (szerk.): *1001 épület - amit látnod kell, mielőtt meghalsz*. Gabo, Budapest 2008.
- Sugár Péter: Az építészeti ornamentikáról. (előadás) „Ornamentika és modernizmus” konferencia, Budapest 2007.
- Sola-Morales, Ignasi de: Gyenge építészet. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen*. Typotex, Budapest 2004. 309-318.
- Szalai András: *Spontán építészet és építészeti szépség*. DLA értekezés, MOME 2011.
- Szalai András: *Poézis és forma*. Terc, Budapest 2011.
- Venturi, Robert: *Összettség és ellentmondás az építészetben*. Corvina Könyvkiadó, Budapest 1986.
- Zedniecek, Walter: *Adolf Loos - Pläne und Schriften*. Zedniecek, Wien 2004.
- Zumthor, Peter: *A szépség kemény magva*. arc'1 31-35.
- Zumthor, Peter: *A way of looking at things*. Birkhäuser, Basel 1988.

ÁBRÁK FORRÁSA

01 Reuters 02 https://sites.google.com/a/st.cabarrus.k12.nc.us/austinm-shaned-kingdoms-and-processes/gro 03 https://sites.google.com/a/st.cabarrus.k12.nc.us/austinm-shaned-kingdoms-and-processes/gro 04 Sir Uvedale Price, festői rom, illusztráció, 1842 05 fotó: Butora Tamás 06 “Lunch atop a Skyscraper”, New York, 1932 07 Fat chair: Joseph Beuys · 1964 08 Marián Balázs 09 Frikker Zsolt 10 Lukács Dávid 11 archív, szerző: ismeretlen 12 Marián Balázs	<p>13 Marián Balázs</p> <p>14 Lukács Dávid</p> <p>15 Boromissza Júlia, Szűts Nóra, Kristóf Kati</p> <p>16 karibi kunyhó az 1851-es londoni világiállításról, The Four Elements of Architecture / Gottfried Semper. Published in 1851.
http://www.arch.mcgill.ca/prof/mellin/arch671/winter2005/student/sealy/surface_5.html</p> <p>17 Formalhaut, Sporthalle, Architectur Sculptur, Darmstadt, 1986, Ottmar Hörl, http://formalhaut.de/formalhaut-gelb, 63. o.</p> <p>18 Peter Zumthor, Kunsthau Bregenz, 1997, http://www.arch.mcgill.ca/prof/mellin/arch671/inter2005/student/sealy/surface_6.html</p> |
|---|--|

MARIÁN BALÁZS DLA

Építész, vezető tervező. Gereben Marián Építész Kft. társalapítója. Egyetemi adjunktus a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Építészeti Intézetében. Molnár Péter Díjas, Pro Architectura Díjas, Piranesi Díjas, Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjas. Kutatási területe az épített környezet időbeli változásának és hatásainak vizsgálata.
E-mail: marian.balazs@g-m.hu